УДК 373.4+821.512.145

Д.М. Абдуллина,
Г.Н. Мөхәрләмова

ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ШӘХЕСКӘ БӘЙЛЕ УНИВЕРСАЛЬ УКУ ГАМӘЛЛӘРЕН ФОРМАЛАШТЫРУ

В статье рассматривается проблема формирования личностных универсальных учебных действий на уроках родной литературы. Преподавание этого учебного предмета должно осуществляться на основе духовно-личностного подхода, который утверждает приоритет духовной жизни человека и возможность возрождения нравственности средствами художественной литературы. Формирование личностных УУГ в этом случае происходит в плане нравственно-этической ориентации учащегося.

Ключевые слова: личностные универсальные учебные действия, федеральные государственные образовательные стандарты, уроки родной литературы, воспитание нравственности.

The article deals with the problem of formation of personal universal educational actions at the lessons of native literature. The teaching of this subject should be carried out on the basis of a spiritual and personal approach, which affirms the priority of the spiritual life of a person and the possibility of reviving morality by means of fiction. The formation of personal universal educational actions in this case comes in terms of moral and ethical orientation of the student.

Keywords: personal universal educational actions, Federal state educational standards, native literature lessons, moral education.

Бүгенге җәмгыятьтә хөкем сөргән тәртипләр, кешеләрнең үзара мөнәсәбәтләре һәркемне бик нык уйланырга мәҗбүр итә. Җәмгыятьтә 90 нчы елларда башланган үзгәрешләр гомумкешелек кыйммәтләренең дәрәҗәсе төшү һәм әхлакый бушлык барлыкка килү кебек рухи проблемаларны китереп чыгарды. Җәмгыятьтә глобальләшү тенденциясенең көчәюе милли-мәдәни, милли-тарихи үзенчәлекләрнең юкка чыгуына, аларның әһәмиятләре югалуга китерә. Алар белән бергә кешелеклелек кыйммәтләре, иман, рухи кыйбла кебек аеруча мөһим мәсьәләләр дә артка чигенә, укучыны шәхес буларак тәрбияләүнең нигезе какшый. Шуңа күрә дә хәзерге көндә әдәбият дәресләрендә милли тәрбия бирүнең, шәхескә этник әхлакый-эстетик кыйммәтләр яссылыгында җәмгыятьтә үз урынын билгеләү юлын күрсәтүнең, гасырлар буе тупланган милли рухи тәҗрибәне мөмкин кадәр тулырак тапшыруның әһәмияте арта. Шәхси – милли – гражданлык – гомумкешелек кыйммәтләре кебек бер чылбырга тезелеп барган кыйммәтләр системасы гына укучыны туган иленең патриоты, туган җирен яратучы, төрле милләтләргә һәм халыкларга хөрмәт белән караучы шәхес итеп тәрбияләүгә юнәлеш бирә ала.

Интернет тәэсирендә укучыларда клип-фикерләү барлыкка килә. Бу нәрсәне аңлата соң? Мондый төр фикерләү вакытында бала аңында әйләнә-тирә турында мәгълүмат үзара бәйләнмәгән, бер-берсеннән аерылган фактлар (кадрлар) җыелмасы буларак кабул ителә. Нәтиҗәдә, мәгълүматны тоташ, сәбәп-нәтиҗә бәйләнешләре аша аңлап кабул итү, анализ ясау мөмкинлеге чикләнә. Шуның нәтиҗәсендә, укучылар укылган текстны авыр аңлыйлар. Әдәби әсәрнең темасына һәм төп идеясенә дә авырлык белән генә төшенәләр, әсәрне өстән генә кабул итәләр, тирәндә яткан мәгънәне, подтекстны күрергә сәләтле булмыйлар.

Бүген балаларның көне-төне компьютер һәм телевизор каршында утырулары беркемгә дә сер түгел. Бүгенге укучыларның күбесе күп вакытын телевизион тапшырулар, видео карауга, музыка тыңлауга, компьютерда уйнауга, социаль челтәрләрдә дуслары белән аралашуга багышлый. Яшьләр яңа технологияләрдә бик җиңел ориентлашалар, башкаларның бу өлкәдә хәбәрдар булмаулары аларда ризасызлык тудыра. Шул ук вакытта аларның яңа информацион технологияләр куллануга мөнәсәбәтләре прагматик характерда гына. Алар әзер информацияне чагыштыру, дөреслеген тикшерү кирәклеген бөтенләй уйламыйлар, күчереп кенә алырга күнегәләр. Күп очракта бу мәгълүмат алар тарафыннан иясез итеп кабул ителә, тапкан информацияләрнең авторлары булга гомумән игътибар бирелми. Әдәби әсәрләр дә аларның аңында авторсыз гына, әсәрнең язылу вакытыннан бәйсез рәвештә кабул ителә, шул сәбәпле анализның хронологик аспекты арткы планга күчә. Шуңа күрә, әдәбият дәресләрендә текстны укып аңлау, анализлау таләп ителгәндә, алар моңа әзер булмыйлар, бу исә уку-укыту процессын да токтарлый.

Индивидуаль прагматиклык укучылар үзаңында бик тиз урнаша. Укучылар бары тик алдагы тормышларында үзләренә кирәк булырга мөмкин дип уйлаган фәннәрне генә «өйрәнергә» телиләр.

Күп кенә яшүсмерләр традицияләргә һәм кыйммәтләргә ышанмауларын ачыктан-ачык белдерәләр. Алар әхлакый нормаларның мөһимлеген тиешле югарылыкта аңламыйлар, аларны үтәү мәҗбүри дип санамыйлар.

Мәгариф турындагы яңа законда тәрбия бирү – шәхесне үстерүгә, гаилә, җәмгыять һәм ил күләмендә иҗтимагый-мәдәни, рухи-әхлакый кыйммәтләр һәм җәмгыятьтә кабул ителгән кагыйдә һәм нормалар нигезендә укучыларның үзбилгеләнүе һәм социальләшүе өчен шартлар тудыруга юнәлтелгән эшчәнлек буларак бәяләнә.

Тәрбия эше – ул билгеле бер сыйныфтан, дәрестән тыш эш, яки сыйныф җитәкчесенең эше дип кенә уйлау дөрес түгел. Ул – беренче чиратта, бала алдына кереп баскан һәр укытучының вазифасы. Дәрестә тәрбия эше алып бару уку-укыту процессына билгеле бер дәрәҗәдә комачау итә, дигән фикерләр дә очрый. Моның белән һич тә килешеп булмый.

Тел дәресләрендә дә, әдәбият дәресләрендә дә аеруча укучыларда әхлакый сыйфатлар тәрбияләү күп очракта әдәби текстларны куллану

аша алып барыла. Зур тәэсир көченә ия булган матур әдәбият укучыларның рухи аңын формалаштыруда, кешенең бу дөньяда тоткан урыны һәм аның роле, яшәү мәгънәсе турында күзаллау тудырырга ярдәм итә, югары хисләр тәрбияли.

Чыннан да, кеше төрле фәннәрдән тиешле белемнәргә ия булып та, тормыш өчен кирәкле әдәп-әхлак кагыйдәләрен белмәсә, хис-тойгылардан азат, кешелеклелек сыйфатларыннан мәхрүм булса, башкалар белән мөнәсәбәтләр урнаштыра белмәсә, җәмгыять манкортлар һәм кеше сыйфатындагы роботлар җирлегенә әйләнер иде.

Әдәбият, сәнгатьнең бер төре буларак, кешенең җанына үтеп керә, хисләрен кузгата. Аның төп сурәтләү объекты да – кеше, аның рухи дөньясы, яшәеше һәм шуның белән бәйле мәсьәләләр. Шул яктан ул укучыга башка бер фән дә бирә алмаган дөрес яшәү һәм уңышка ирешү өчен башкаларның эчке дөньясын, рухи хәләтен, кис-кичерешләрен, холыкларын һәм кәефләрен аңлау һәм алар белән мөнәсәбәт урнаштыру өчен кирәкле белемнәрне дә бирә. Ә тормышта әңгәмәдәшеңнең холкын, кәефен, аның синнән нәрсә көткәнен аңламый торып, вакытсыз һәм урынсыз сүз башлаудан да олы хата юк. Димәк, Федераль дәүләт белем бирү стандартлары таләп иткән заманча югарылыктагы, һәрьяклап үскән, көндәшлеккә сәләтле шәхес тәрбияләү бурычы, иң элек, әдәбият дәресләрендә тормышка ашырыла. Шәхескә юнәлтелгән универсаль уку гамәлләрен билгеләгәндә, без менә шул бурычны ачык күзалларга тиеш булабыз.

Федераль дәүләт белем бирү стандартларындагы укучы шәхесен һәм фикерен хөрмәт итү һәм аңа сак мөнәсәбәт дигәндә, нигәдер, укучы әйткән һәр фикер «әйе», «дөрес» сүзләре белән генә бәяләнергә тиеш дип аңлау калыплашып килә. Юк, укучы әйткән һәр фикер дөрес, кире кагылмаслык була алмый. Моның өчен аның белеме дә, тәҗрибәсе дә җитми. Укучы, үз фикере ялгыш булудан куркып, дәшми калмаска гына тиеш. Укытучыны, башкаларны тыңлаганнан соң, аның дөрес нәтиҗәгә килә белүе һәм бу нәтиҗәне кем беләндер килешеп кенә түгел, ә нәкъ менә үзе аңлап ясавы зарур. Бу урында укытучы баланың күңеле төшмәслек, аны уйланырга мәҗбүр итәрлек, дөреслеккә якын килә алырлык итеп этәргеч бирә. Билгеле бер ситуациягә нәтиҗә ясаганда, үз-үзеңне тотуның уртак кагыйдәләренә, әхлак кануннарына, үзара мөнәсәбәтләрдәге этикет һ.б.га нигезләнеп эш йөртергә кирәк. Әйтик, М. Фәйзинең «Галиябану» әсәрендә Исмәгыйльне үз горурлыгын саклый, үз теләгәненә ирешү өчен көрәшә дип, уңай яктан бәяләүче табылганда, укытучы берничек тә бу фикер белән ризалаша алмый бит. Үз максатыңа ирешү өчен башкаларга явызлык эшләмәскә тиешлекне аңлату кирәк була.

Бүгенге көндә әдәбиятка (бигрәк тә яшьләрдә) игътибарның бик нык кимүе беркемгә дә сер түгел. Дөньяны танып белүгә юнәлдерелгән, тормыш дәреслеге булган әдәбият бүгенге көндә игътибар үзәгеннән төшә. Шуның нәтиҗәсендә җәмгыятьнең рухи яктан таркалуы, традицион кыйммәтләрнең югалуы күзәтелә.

Прагматиклык, карьера ясый белү, бизнес структураларына уңышлы гына кереп китә белү төп кыйммәтләргә әверелә. Шуңа күрә, хәзерге яшьләрдә, моның өчен классик әдәбиятның кирәге шул кадәр генә, чөнки аның кыйблалары хәзерге тормыш кыйммәтләреннән нык аерыла, дигән фикер яши. Әмма бу ялгыш фикер. Әдәбият искерми, югалмый торган кыйммәтләргә ия. Дәреслеккә кергән әсәрләр җиде иләктән үткәреп сайланган, аларның һәркайсыннан искиткеч зур тәрбияви чыганак табарга була. Бу укытучының әзерлекле, эзләнүчән, иҗади булуын гына таләп итә. Кеше үзендә тупларга тиешле киң күңеллелек (яхшылык), мәрхәмәтлелек, кешелеклелек, намуслылык, гаделлек, тугрылык, тәрбиялелек, җаваплылык, эш сөючәнлек, башкаларга хөрмәт кебек әхлакый сыйфатларны тәрбияләүдә аларның әһәмияте искиткеч зур.

Әдәби әсәр – ул автор белән укучы арасында үзенчәлекле бер күпер кебек. Язучының фикеренә төшенеп, текстның проблемалы эчтәлеген ачыклап, укучы үзенең танып белү колачын киңәйтә.

Әдәбият дәресендә тәрбияләүнең бердәнбер методы булып сүз, лекция, әхлакый әңгәмәләр генә тормый. Бу дәресләрдә гамәли юнәлеше булган методларны да кулланырга кирәк, чөнки әхлакый категорияләр белән таныштыру тормыш белән үрелеп, «тормыш дәреслеге» буенча алып барылырга тиеш. Бу, үз чиратында, рухи камилеккә омтылышны арттыра. Укучылар ниндидер абстракт төшенчәләр хакында гына түгел, чынбарлык турында да сүз барганлыгына төшенә. Уйлана, чагыштыра, үзен шул ситуация эчендә тоеп карый һәм тиешле нәтиҗәләргә килә. Ул нәтиҗәләр бала күңелендә гомерлеккә уелып кала.

Дәрестә кулланыла торган тәрбияләү алымнары укучыларны дәрестә өйрәнелә торган әсәргә дә тирәнрәк үтеп керергә, үзаң, үзбәя, шәхси бәя булдырырга ярдәм итәргә тиеш.

Боларга түбәндәгеләр керә:

• эпиграф белән эш – бөек шәхеснең өйрәнелә торган проблемаларга багышланган афоризмына яки шигыренә төшенү;

• акыл штурмы – тормыштагы, әдәбияттагы, публицистикадагы бик тә билгеле булган, шул ук вакытта күңелгә үтеп керердәй, образлы, ачык фактлар турында уйлану;

• укучыларның үз тормышына әхлакый идеяләрне күчереп кую (биредә мораль сайлау турында уйланырга, карар кабул итәргә, үзләренең позицияләрен исбатларга тәкъдим ителә);

• классик язучылар хәл итәргә алынган әхлакый мәсьәләләрне бүгенге көндә җәмгыятьтә кабул ителгән үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән чагыштыру: кешенең үз-үзен тоту нормаларына таләпләр үзгәргәнме, әллә тормыш үз үзгәрешләрен кертәме?

Стандарт булмаган дәресләрне кулланышка кертү (дәрес-концертлар, дәрес-диспут, дәрес-уйлану, дәрес-дискуссия, дәрес-уен (әдәби уен) һ.б.), шулай ук информация-коммуникация технологияләрен, укучыларның эшчәнлеген бәяләгәндә үзбәя алымын куллану

мөстәкыйльлекне үстерә, хаталарны күрә, төзәтә белергә өйрәтә. Укучылар мәгълүматны сайлап, тәнкыйди караш аша үткәреп кабул итәргә кирәклеген дә, аны куллануның хокукый якларын да аңлыйлар. Мөстәкыйль һәм коллективта аналитик эшчәнлек алып барырга өйрәнәләр.

Шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләре, иң элек, балага үзен танырга, бәяләргә өйрәтергә тиеш. Ул үзенең көчле һәм көчсез якларын, нәрсәләрне белү-белмәвен дөрес бәяли һәм үз үсешенең максатларын билгели алганда гына үстерелешле хәрәкәт итәчәк. Баланың үз шәхесен бәяләве аның бурычларын һәм хокукларын аңлавы белән дә бәйле. Җәмгыятебездә бала хокукларын яклау бер генә яклы тәкъдим ителмәскә тиеш. Хокуклар һәрвакыт бурычлар белән керешеп яши. Бала ата-ана, гаилә, мәктәп, җәмгыять алдында нинди бурычлары булуын кече яшьтән үк танырга һәм аны намус белән үтәргә дә тиеш.

Әхлаклылык тәрбияләү, укучының шәхесара мөнәсәбәтләрдә ориентлашуын формалаштыру, беренче чиратта, бүгенге көндә яңа ФДББС таләп иткән дүрт универсаль уку гамәленең берсенә – шәхескә бәйлесенә нигезләнә.

Стандарт «социаль һәм әхлакый яктан билгеләнгән кешенең тышкы һәм эчке сыйфатлары» шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләре дип санала [Поташник, Левит, с. 33]. Алар укучыны рухи яктан тәрбияли, ягъни ул баланың тормыш кыйммәтләрен, әхлакый һәм мораль нормаларны аңлавына һәм кабул итүенә, гамәлләрне кабул ителгән тәртип нормалары белән чагыштыруына, әйләнә-тирәсендәге барлык нәрсәгә шәхси караш формалаштыруына, үзара мөнәсәбәтләрне көйли белүенә юнәлтелгән. Икенче төрле әйткәндә, шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләре хисләр, фикерләр, кыйммәтләр дөньясында мөстәкыйль рәвештә дөрес сайлый белү (үз кыйбласын билдыру) һәм шуның өчен (шул юнәлештә кылган гамәлләре өчен) җаваплы була белүне аңлата.

Мәктәптә әдәбият укытуның төп бурычларының берсе булып укучыларга әхлакый тәрбия бирү һәм аларның иҗтимагый (гражданлык) үзаңын формалаштыру тора. Бу түбәндәгеләрдә чагылыш таба:

– шәхеснең гармоник үсеше максатыннан дөньяны эстетик кабул итүнең формалашуы;

– башка кешеләр белән диалог алып бара һәм үзара аңлаша белү;

– әхлакый хисләр, яхшы мөнәсәбәт һәм үз гамәлләреңә җаваплылык;

– уңай герой үрнәге нигезендә укучының үз карашлары формалашу;

– шәхси сайлауны (үз кыйбласын табуны) тәэмин итә торган әхлакый ориентлашу;

– татар халкының тарихы, мәдәниятенә хөрмәт формалашу;

– үз иленең мәдәни мирасына карата горурлык һәм хөрмәт хисләре туу;

– формалашкан шәхси кыйммәтләр нигезендә әдәби геройларның гамәлләрен, әдәби әсәрне бәяләргә өйрәнү;

– үз белемнәре һәм тәҗрибәсе нигезендә әхлакый мәсьәләләрне хәл итүгә сәләт, дөрес шәхси үзбилгеләнеш өчен шартлар формалашу;

– әдәби әсәрне өйрәнү аша шәхеснең гражданлык тәңгәллеге нигезләре формалашу, әдәби герой образлары нигезендә шәхси кыйммәтләр тәрбияләнү.

Моннан тыш укыту процессында формалаша торган шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләре турында да онытмаска кирәк. Боларга түбәндәгеләр керә:

– укуга җаваплы караш, белем алуга һәм танып белүгә мотивация нигезендә үзүсешкә һәм белем алуга сәләт һәм әзерлек формалашу;

– укуга, индивидуаль һәм коллектив иҗади эшчәнлеккә, үзлегеннән камилләшүгә тотрыклы мотивация формалашу;

– фән һәм җәмгыять үсешенең хәзерге дәрәҗәсенә туры килә торган һәм аның социаль, мәдәни, тел, рухи яктан төрлелеге дә исәпкә алынган хәлдә дөньяга тулаем караш формалашу;

– белем алуда, иҗтимагый файдалы хезмәттә, уку-тикшеренүдә, иҗади эшчәнлектә, яшьтәшләре, өлкәннәр һәм кечерәк яшьтәге иптәшләре белән аралашуда һәм хезмәттәшлектә коммуникатив компетентлылык формалашу;

– тикшеренү эше гамәлләре һәм үздиагностика алымнары формалашу;

– үзанализ, үзконтроль, үзбәя гамәлләре формалашу.

Әдәби әсәрләр белән танышу барышында укучылар иң кирәкле әхлакый төшенчәләрне үзләштерә. Биредә укучыларның гражданлык һәм әхлакый-кыйммәти позицияләре формалаша, шуңа күрә баланың игътибарын геройларның эш-гамәлләренә һәм анда чагылыш тапкан әхлакый кыйммәтләргә юнәлтергә кирәк. Укучыларны уңай үрнәк белән тәрбияләү еш кулланыла торган гадәти алымнардан санала. Шул ук вакытта икенче якны да онытмаска кирәк. Мәсәлән, К. Насыйриның «Кырык бакча»сындагы хикәя геройларының берсе:

– Әдәпкә кайдан өйрәндең? – дигән сорауга:

– Әдәпсезләрдән, – дип, җавап бирә. Димәк, тәрбия бирүдә бу алым да бик отышлы. Әсәрне тормыш белән бәйләгәндә, яшәештән мисаллар китергәндә, уңай үрнәк кенә түгел, тискәре гамәлләрне дә мисалга китереп, аларның начар икәнлеген аңлату да отышлы. Әдәби геройның да, тормышта кешеләрнең дә кискен рәвештә я уңай, я тискәре типларга гына бүленмәгәнлеген күздә тотканда, бу алымның әһәмияте тагын да арта төшә. Анализ шул юнәлештә барганда, укучы нәрсә яхшы, нәрсә начар икәнлеген тизрәк төшенә. Кемнең, кайда хата яки ялгыш җибәрүен таный, ул ялгышның нәтиҗәләрен күрә. Беренче карашка бик зур күренмәгән ялгыш, кечкенә бер гамәл, уйланылмый әйтелгән бер сүз кешенең язмышын хәл итәргә мөмкин икәнлеген аңлый.

Укучыларның актив эшчәнлеге тирә-якны иҗтимагый яктан танып белүгә сәләтне әдәби тексттагы конкрет вакыйгаларга бәя бирү аша үстерә.

Әдәбият – яшь буынның рухи табигатен һәм әхлакый ориентирларны формалаштыручы төп уку дисциплиналарыннан санала, чөнки «әдәби әсәрләр кеше тормышында әхлак законнарының урынын ачыклау, әхлакый караш булдыру, кешенең үз-үзен тотышынтәртибен, аерым характер сыйфатларын ачып бирү сәләтенә ия» [Заһидуллина, б. 8]. Ул укучының эмоциональ, интеллектуаль һәм эстетик үсешендә, аның дөньяны аңлавын һәм милли үзаңын формалаштыруда мөһим урынны алып тора, чөнки моннан башка милләтнең рухи үсешен гомумән күзаллап булмый.

Укучыларда шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләрен формалаштыруда билгеле бер алымнарны куллану уңай нәтиҗә бирә.

Әсәрнең эчтәлегенә салынган әхлакый кыйммәтләрне укучы күңеленә тәэсир итәрлек, аның хисләрен кузгатып, шул хисләрне үз күңелләре аша кичерергә этәрерлек итеп аңлату отышлы санала. Әйтик, М. Җәлилнең «Соңгы җыр» шигырен өйрәнү барышында укучыларга түбәндәге сорауларны бирү аларның эмоциональ халәтен билгеләп, лирик геройның нинди хисләр кичерүләрен аңлауга ярдәм итә.

– Лирик герой кайда?

– Әсәр нәрсәгә нигезләнә? Ни өчен автор капма-каршылыкның нәкъ менә шушы формасын сайлаган? Ул нинди роль уйный?

– Беренче дүртьюллыкны тиешле интонация белән укырга тырышыгыз. Сез аны нинди хис белән укырсыз?

– Икенче дүртьюллыкта кемгә кем каршы куела? Шагыйрь ни өчен кош образын сайлап алган? Кош нәрсә символы ул? Үзегезне лирик герой итеп күз алдына китерегез. Бу юлларны ничек укыр идегез?

– Өченче дүртьюллыкта лирик герой үзен чәчәккә капма-каршы куя. Бу вакытта ул нинди хисләр кичерә?

– Шигырь ахырында автор нәрсәгә ышана? Шигырьнең соңгы юллары нинди хисне белдерә? Аларны тиешле интонация белән укыгыз.

Әлеге сораулар һәм биремнәр нигезендә укучылар лирик геройның авыр халәтен төшенүгә ирешәләр.

Укучылар сугышның кеше язмышына ни рәвешле тәэсир итүен, аның хаксызлыгын, гаделсезлеген, зур фаҗигага булуын аңлыйлар; кешелеккә ябырылган нинди куркыныч афәт булуын төшенү белән бергә, әхлакый тәрбия бирү проблемасын чишүдә тискәре сыйфатларны танырга өйрәнәләр, моны киләчәктә булдырмау юллары турында фикерләшәләр.

Шулай итеп, уку-укыту барышында хис даирәсен тәрбияләп, аның әхлагына тәэсир итеп була.

Кешенең хисләрен, фикерләрен тою сәләтен үстермичә, баланы әхлакый, эмоциональ-эстетик яктан тәрбияләү мөмкин түгел. Аны кечкенә яштән үк кешедәге шатлык, кайгы, күңел төшү кебек хисләрне аера белергә һәм шул хисләргә үз фикерләре, эш-гамәлләре белән җавап бирергә өйрәтергә кирәк. Әдәби әсәрләрне укыганда укучылар теге яки бу әдәби герой нинди хисләр кичерүен аңлап, аңа теләк-

тәшлек күрсәтергә өйрәнәләр. Баланың яшь үзенчәлекләренә туры китереп сайланган әсәрләр уңышка ирешүнең төп шарты булып тора. Аерым әсәрләрне өйрәнгән вакытта, шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләрен билгеләгәндә, шәхес формалаштыруга ярдәм итә алырлык, бер яки берничә идея алгы планга чыгарыла.

Предмет укытучысы һәрвакыт шуны истә тотарга тиеш: иң әһәмиятлесе – без укыта торган фән түгел, ә без тәрбияли торган бала шәхесе. Шуңа күрә һәр укытучы шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләрен формалаштыру эшендә бала шәхесенә ярдәм итү өчен, түбәндәгеләрне исәпкә алырга тиеш:

– Укучыга рухи таләпләрен, сәләтләрен, киләчәккә үсеш мөмкинлекләрен һәм чикләрен ачыклый торган шәхси концепцияләрен төзергә һәм үзенең тормышын иҗат итү җаваплылыгын аңларга ярдәм итү;

– шәхесне гомумкешелек һәм милли байлык булып саналган мәдәни кыйммәтләр белән бәйләнешкә кертү, аларга аның үз мөнәсәбәтен барлыкка китерү;

– гомумкешелек тарафыннан кабул ителгән гуманлы әхлакый нормаларны (яхшылык, шәфкатьлелек, кешеләрне аңлый һәм хәленә керә белү һ.б.) һәм шәхеснең әһәмиятле күрсәткече булган зыялылыкны (интеллигентлылыкны) үстерү;

– шәхеснең интеллектуаль-әхлакый иреген, үз-үзенә һәм башкаларга дөрес бәя бирүен, тәртибен, эшчәнлеген үзлегеннән көйләү сәләтен үстерү;

– гомумкешелек һәм этник кыйммәтләр бердәмлегендә ватанпәрвәрлек хисләрен яңарту, ил кануннарына һәм шәхеснең гражданлык хокукларына хөрмәт, Ватанның абруен, данын һәм байлыгын сакларга омтылыш тәрбияләү;

– илнең матди фондын һәм рухи потенциалын, димәк, шәхеснең дә үсеш мөмкинлекләрен тәэмин итүче иҗтимагый һәм шәхси әһәмияткә ия ихтыяҗ һәм фактор буларак хезмәткә уңай мөнәсәбәт формалаштыру;

– сәламәт тормыш рәвеше турында урнашкан тәртипләрне һәм карашларны үстерү.

Әдәбият дәресләрендә укытучы шул максатларны күздә тотып эшен оештыра, аңа ирешү чараларын, алымнарын сайлый. Һәр дәреснең нинди мөмкинлеккә ия булуын укытучы төгәл итеп үзе генә билгели ала.

Укытучыдан олы хезмәт, зур тырышлык таләп итә торган рухи-әхлакый тәрбия нәтиҗәләре, беренче чиратта, балаларның үз-үзен тотышларында, үзара мөнәсәбәтләрендә, иҗади эшләүләрендә, тормышка карашлары үзгәрүдә, мораль яктан үсүләрдә чагылыш таба. Чөнки яхшы гамәлләр эшләүгә теләге, әхлакый сафлык, рухи байлык балалар күңелендә мәңгегә урнаша һәм аларда якты хисләр уята.

Шулай итеп, шәхескә бәйле универсаль уку гамәлләрен формалаштыру рухи-әхлакый тәрбия бирү буенча җентекле, тирән эш

нәтиҗәсе булып тора. Моның өчен билге куеп булмый. Бу билгене тормыш үзе куячак.

Әдәбият

Воспитательный процесс: изучение эффективности. Методические рекомендации. М.: ТЦ «Сфера», 2001.

Заһидуллина Д.Ф. Мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы. Яңадан эшләнгән һәм тулыландырылган икенче басма. Казан: Мәгариф, 2004. 368 б.

Крылова О.Н. Муштавинская И.В. Новая дидактика современного урока в условиях введения ФГОС ООО: методическое пособие. СПб.: КАРО, 2015. 144 с.

Поташник М.М., Левит М.В. Как помочь учителю в освоении ФГОС. Методическое пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2015. 320 с.

Хуҗиәхмәтов Ә.Н. Тәрбия – мәңгелек фәлсәфә: Югары һәм махсус урта уку йортлары өчен педагогикадан уку ярдәмлеге. Казан: Мәгариф, 2001.

Абдуллина Диләрия Марат кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Мөхәрләмова Гөлназ Нурфат кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге мөдире